

12-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

ТАРИХИ ЭТНОЛОГИЯ

Антропология мен мәдениет
теориясындағы психологияға қарсы
тәсілді еңсеру

Мақсаты. Бұл лекцияда біз тағы да психология мен мәдениеттің арақатынасына бет бұрамыз. Бірақ қазір біз бұрынғы лекцияларда айтылған ұғымдар мен тұжырымдамаларға қарамай, дербес талдап көрейік.

Негізгі идеялар

1. Мәдениет ұғымын анықтауға жаңа талпыныстар.

Өткен ғасырдың сексенінші жылдары психологиялық антропология қайта жанданды. Психологиялық антропологтар өздерінің негізгі міндеті мәдениет пен психологияны кешенді зерттеу болып табылатындығын ашық айтуға мүмкіндігі болмады. Ең алдымен мәдениет пен психологияны, кешенді түрде қалай оқып үйренуге болады, негізінен мүмкін бола ма деген мәселе бойынша, психологиялық және мәдени құбылыстар екі бөлек емес, бір-бірімен жанасатындығын дәлелдеу қажет болды. Психологиялық антропологияның жандану кезеңі антропологтар мен көптеген психологтар өздерінің мүдделерінің салалары бір-біріне сәйкес келмейтінін дәлелдеумен байланысты болды. Психологиялық антропологтарда бұл өткір наразылық тудырды: психологиядан өтпейтін қабырғамен бөлінген ешқандай мәдениет жоқ және мәдениеттен өтпейтін қабырғамен бөлінген ешқандай психология жоқ, деп түсіндірді. Бірақ ақыл-ой ғылыми дәлел емес. Психологиялық антропологияның өзіне, бастапқыда айқын көрінген фактілердің өзін дәлелденбеген немесе тіпті жоққа шығаруға тура келді. Мәселен, жас баланы тәрбиелеу тәжірибесі жеке тұлғаның қалыптасуына шешуші әсер етуі туралы гипотезаны алайық. Оған ешкім күмән келтірген жоқ, бірақ зерттеулер тұлғаның қалыптасуындағы тәрбиенің елеулі әсері жөнінде айтуға болмайтындығын көрсетті. Сондықтан осы жерде жаңа жолды іздеуге тура келді.

Негізі психология мен антропология арасында тығыз туыстық бар, және бір-бірімен бөлісе алады. Ең алдымен антропологтар психологияның өзіне мұқият қарай бастады. Пән ішінде не болып жатыр және психологияның барлығы антропологияға қарсы ма деген сұраққа жоқ деп жауап береміз. Сонымен, антропологтар мен психологтар арасындағы ынтымақтастық соңғы жылдарға дейін, барлық жерде психологтардың антропологиялық зерттеулерге толық немқұрайлылығы кезеңінде, кросс-мәдени зерттеулер аясында жалғасты. Бұл зерттеулердің қарқынының азаюының да өзіндік объективті себебі бар. Белгілі мәдени зерттеулердегі танымал сарапшы Харри Трейндис сол кезеңдер жөнінде, «антропологтар психолог сияқты әрекет еткен, яғни көп өлшемді шкалаларды қолданып, тар салаларды зерттеген» деп есіне алады. Керісінше, психологтар антрополог сияқты әрекет етуге тырысып, этнографиялық сипаттамаларға тереңдеп, соған назар аударды, сондықтан мәдениетаралық зерттеулер қоғамындағы кездесулерде кімнің антрополог кімнің психолог екенін анықтау қиын болған еді.

Бұл жерде мәдениет тұжырымдамасын қалыптастыру мәселесі де бар. 1960-1980 - жылдардың бас кезеңіндегі антропологтар көбінесе мәдениетті мағыналық жүйе түрінде (белгілер, рәміздер түрінде) көре білді. Мәдениеттің тасымалдаушы адамдары, олардың сөздері, диалогтары, әрекеттері мен өзараықпалдастығы да мағына (белгілер, рәміздер) ретінде қарастырылады. Әрине, адамдар бір нәрсе туралы ойланып, сыртқы әлемде қандай да бір түрде әрекет етеді, бірақ бұл мәдениетпен тікелей байланысты құбылыстар деп танылмады.

Мәдениетті түсіну үшін антропологиялық интерпретацияға жататын айқын адами көріністер, олардың көрінетін әрекеттері мен пікірін білу жеткілікті деп санады. Адамдар не ойлайды, сезінеді, қандай эмоционалды жағдайды басынан өткізеді, не жасырады, нені үндемей қалады және неге, нені тұспалдайды, не бейсаналық болып қалады, адамдардың мінез-құлқының шынайы мотивациясы қандай – міне, осылардың барлығы психологияның нысаны, ал бұл антропологтарды қызықтырмау керек делінді. Бұл тәсіл («символикалық антропология» деген атау алған) шектеулі болса да, іштей қарама-қайшылықсыз. Онан жай ғана бас тарту мүмкін емес, оны тек еңсеру қажет.

2. Психологияға деген қызығушылықты жаңғырту.

Бастапқыда 1970-1980 жылдарға дейін символикалық антропология мен когнитивті ғылым тығыз байланыста болды, мұнда мәдениет мінез-құлық модельдерінен тұрмайды, символикалық жүйелерде кодталған ақпарат пен танымнан құралған деп түсінді, ал халықты ғылыми зерттеу барысында ойлау немесе сезіну сияқты бақылауға көнбейтін ақыл-ой үдерістерін ескеретін тұжырымдамаларды қажет етпейді.

Когнитивті антропологтар психологиялық құбылыстарды көбірек талдаса да, олардың ой-пікірлері

мәдениетте бірегей және психологиямен ешқандай байланысы жоқ деп мәлімдеді. Тіпті мұндай құбылыстарды өздігінен немесе эмоцияны зерттейтін антропологтар өздерінің зерттеу, мәдениет тақырыбын психология саласы ретінде түсінетін нәрселерден жиі айырып отырады. Бірқатар антропологтардың психологияға қызығушылығын тудырғаны таңқаларлық: олардың назарын аударған адам емес, өзгермейтін мінез құлық еді. Бір күні сұрақ туындады: тіпті компьютердің өзінің бағдарламасы болса, оның халықтардың неге бағдарламасы жоқ? Бұл «бағдарлама» қалай түсіндіріледі ол жасанды интеллект зерттеуі арқылы анықталды, атап айтқанда, онымен қабылдау, ойлау және есте сақтау проблемаларын зерттейтін когнитивтік психология айналысты.

Кейбір когнитивтік психологтар бұл үдерістердің белгілі бір мәдени сипатқа ие екендігін білдіреді. Бұл жерде психологиялық антропологтарға арналған кеңістік пайда болды, олар менталдық құрылым мен мәндерді зерттеуге көшті және менталдық кешен ретінде мәдени модельдер мен схемалар туралы сөз қозғады.

Ұжымдық интерпретацияланған тәжірибе адамның ойлау негізін қалай құрайды, мәдени құндылықтар жүйесі адамның танымдық тетіктерін қалай жасайды, ол адамның ақыл-ойының мүмкіндіктері мен шектеулеріне қалай сәйкестенеді, жеке модельдер мәдени жүйелерде қалай ұйымдастырылады және жеке өзгермелілік жалпы мәдениет жүйесінің өзгерісіне қалай бастайды, деген сұрақтар туындады.

Танып білу (когнициялар) олардың аффективті (эмоцияның көрінісі) құрамдас бөлігіне байланысты қарастырылады және мәндер адам психологиясына енгізілген, ал эмоция — бұл когницияның құрамдас бөлігі.

3. Когнитивті және символдық антропологтар арасындағы пікірталас.

XX ғасырдың аяғынан бастап психологиялық антропологияның ерекшелігі оның когнитивтік тәсілін ұғымдық аппаратпен біріктіру болып табылады. Когнитивтік аппарат символикалық тәсілдің антипсихологизмін еңсеруге көмектесті, алайда соңғы кездерде болған барлық құрылымды сақтап қалды.

Когнитивті және символикалық антропологтардың пікірталастары негізінен ең іргелі сұрақтардың бірі болып табылады: мәдени жүйелер адамның ақыл-ойының ішінде ме немесе одан тыс жерде бар ма? Когнитивті антропология адамның ақыл-ойын зерттейді және мәдениет адамның ішінде шоғырланған деп есептейді.

Символдық антропология объективтендірілген мәдениетті зерттейді және оны адам психикасында не болып жатыр деген мәселе қызықтырмайды – мәдениет, оның пікірінше, адам психикасының сыртында жатыр.

Психологиялық антропологтар ішкі және сыртқы мағыналық жүйелердің бір-бірімен байланысы бар екенін көрсетуге тырысты, сонымен қатар, бұл байланыс адамның мотивациялық көзқарастарын тудырады, осылайша адам қызметіне әсер етеді.

Психологиялық антропологияның алғашқы сәтсіздігінің себебі - мәдениетке де психологияға да қатысты көзқарас дұрыс емес еді. Бұл мектептің алғашқы ұстаздары - олар жай ғана аңғал еді: олар, шын мәнінде, мәдениет деген не және психология деген не деген сұрақты қоймады. Осы екеуі де, антропологиялық мағынада сол не басқа мәдениетке тән халық не бірнеше адамның жеке мінез-құлық ерекшеліктеріне көңіл аударады. Экзотикалық тайпаларды іздеуде ең алыс аймақтарға енген батыл антропологтардың романтикалық тәсілі! Ал психология өзінің шығу тегін психоанализден (ол еркін түрленіп, оның тақырыбына еркін импровизацияға арналған кейбір жалпы шеңберді берді) бастаған басқа кілтте деп ұғынды, сондай-ақ клиникалық психиатриядан бастап әрбір мәдениетте өзіне тән невроздар мен психологиялық жарақаттар бар екенін, соның ықпалымен онда тұлға құрылымы қалыптасады.

4. Мәдениет пен психология арасындағы өзара байланыстың болуын дәлелдеудің кезекті талпыныстары.

Мәдениет түсінігінің мінез-құлық және психологиялық ерекшеліктердің конфигурациясы ретінде жеткіліксіз түсіндірілуі, антропологтардың психоаналитикалық эксперименттерінің әуесқойлығы, мәдениетті дерлік семиотикаға - ғылымның мәні туралы дегенге дейін қысқарды. Сол кезде Батыста позитивтік психология басым болды. Ал тіпті психология мен антропология арасындағы тығыз қарым-қатынастың бар екенін мойындай отырып, антрополог Густав Ягода туыстық жақын ыстық ықыласты тудыруы міндетті емес, сезімдер алыста және салқын болуы мүмкін екенін айтты. Антропология мен

психология синтезі өте қажет емес. Болашаққа көз жүгіртсек, бұл тек шындық емес, тіпті жағымсыз.

Бірақ, 1980-1990 жылдар аралығынан бастап, мәдениет пен психология арасындағы қарым-қатынастың бар екендігін дәлелдеу үшін көптеген сериялы әрекеттер жасалды. Бірнеше он жыл бұрынғы «Мәдениет және Тұлға» мектебінің негізін қалаған проблематика қайтадан талқылана бастайды, өйткені мәдениет әрдайым ақыл-ойдың көрінісінде және онымен байланысты құндылықтарда анықталған.

Антропологтар психологияны зерделей бастады. Пәннің ішінде не болып жатыр? психологияның барлығы психологиялық антропологияға дұшпан ба?

Жоқ - антропологтар мен психологтар арасындағы ынтымақтастық мәдениаралық зерттеулер шеңберінде жалғасты. Сонымен қатар, мәдени психология өзінің қалыптасуын бастады. Джейн Миллер, мәдени психологияға тән негізгі теориялық қағидаларды бөліп көрсете отырып, классикалық психологияның антропологиясын қайталайды.

5. Мәдени психология аясында мәдени және психологиялық феномендер өзара тәуелді ретінде түсіндіріледі.

Осы қағидалардың ішінде мәдениет пен психиканың ажырамас бірлігі идеясы: мәдени психологияның шеңберінде мәдени және психологиялық құбылыстар өзара тәуелді болып табылады, сонымен қатар, өзара құрылым құра алатын құбылыс ретінде дәйектелді. Жеке тұлға мәдениеттің тасымалдаушысы болып саналады және оның субъективтілігі мәдени құндылықтар мен практиканың әсерінен қалыптасады. Мәдени құндылықтар, рәміздер және тәжірибелер солар үшін өмір сүретін және олар үшін мотивациялық күші бар адамның көз қарасы тұрғысынан түсінуге болады.

Мәдени психология аясында біз бұл туралы айтқанымыздай, өзіміздің және біз үшін өте маңызды артефактілер туралы оқытуды қалыптастырдық.

6. Майкл Коул және оның артефактілер туралы ілімі.

Майкл Коул, адамның өзіндік ерекшелігі қажеттілік пен артефактілік әлемінің алдында тұрған адамдардың іс-әрекеті арқылы өзгертілген қоршаған ортада өмір сүре білу қабілеттілігі, - деді. Бірақ Коул артефактідегі материалдық және идеалдық бірлік туралы әңгімелейді, сондай-ақ «когнитивті артефакт» түсінігін енгізеді. Ол үшін, ең алдымен, артефактінің когнитивті жүйе ішінде әрекет етуі маңызды, ал таным - адамның басында когнитивтік артефакттар ақпаратты өңдеу механизмдерін жүргізетін үдеріс.

Коулдың артефакт концепциясын кеңейтуінің өз артықшылығы бар. Бұл бізге адамның ақыл-парасатына ғана емес, сондай-ақ мәдени үдерістердің нәтижесінде қалыптасқан жағдайда интрапсихикалық объектілер мен құбылыстардың артефактілерін анықтауға мүмкіндік береді. Коулдың артефакт ұғымының кеңейтілуінің өз артықшылықтары бар. Ол бізге артефактілер ретінде адамзат ақыл-ойы үшін сыртқы ғана емес, сондай-ақ мәдени үдерістер нәтижесінде қалыптасқан жағдайда ішкі саяси объектілер мен құбылыстарды анықтауға құқық береді. Коул адам ақылы артефакттар арқылы жасалатынын айтады. Сонымен қатар, артефакттар - сырттан ішке және керісінше аударуға қабілетті «трансформаторлар» болып табылады, және олар адамның іс-әрекетін басқаратын мақсаттармен тығыз байланысты, сондықтан артефакт-делдалдық әрекет туралы айтуға тура келеді. Сонымен қатар, артефакттар жауапкершілікті және құндылықтарды білдіреді, сондықтан барлық мәдени-аралық әрекеттер, кем дегенде, моральдық әрекеттер болады.

Коул артефакттардың мотивациялық құрамдас бөліктері туралы тікелей айтпайды, алайда оған артефактілер, бір жағынан, процедуралық құрылымдар болып табылады, екінші жағынан құндылыққа байланысты, сондықтан мотивациялық функцияға ие болмайды.

7. Мәдени және психологиялық қарым-қатынас.

Когнитивтік антропология және мәдени психология сияқты «құндылықтар» мен «артефакт» терминін түсінуді ысырып тастап, біз мәдениеттің психологиямен өзара қарым-қатынасына ойлауға тырысамыз.

Бастау үшін, бұл сөзсіз: атап айтқанда адам затқа мағына береді, ал бұл заттар адамның ақыл парасатының құндылықтары ретінде адам психикасында көрінеді. Терминологияда шатаспау үшін, Рой Д'Андред психикалық құндылықтарды «маңызды жүйелер» деп, ал оған сәйкес сыртқы элементтер адамға қатысы бойынша (материалдық және идеалды) - «рәміздер» деп атауды ұсынды. Енді мәдениеттің кез-келген компонентін артефакт деп қарастырсақ, ол бір мезгілде «символ» және «маңызды жүйе» ретінде

әрекет етеді.

Егер әрбір нақты затқа адам, бірі ғана емес барлық адамдар бір мағынаны тіркесе термин туралы көп қамқорлықтың қажеті болмас еді. Дегенмен де, адам әдетте бір затқа бірнеше әртүрлі мән береді. Осылайша, белгілі бір жағдайларда тасталынған қолғап енді сондай қолғап емес, дуэльге шақыру белгісі болады. Осыған ұқсас көптеген мысалдар бар, олардың көпшілігі мәдени бекіген, бұл құндылық, әдетте, белгілі бір мәдениеттің барлық мүшелеріне және тек оларға ғана белгілі. Олар, мысалы, «тасталған қолғапты» дуэльге шақыру ретінде қарастыруға келісті. Бұл жағдайда психологияға жүгінудің қажеті жоқ.

8. Символдық антропология әр түрлі мағыналарды ескереді.

Бірақ символикалық антропологиямен тығыз байланысты семиотикада «құндылық», «белгілеу» және «белгіленетін» деген ұғым бар. Бұл жағдайда мәдениет теориясы «кім белгілейді» деген ұғымдарсыз ақ толығымен шығады. Оның үстіне символикалық антрополог ешқашан қалай, қандай түрде белгілейді деген сұрақ қоймайды. Артефактілер әртүрлі мәндерге ие болуы мүмкін, олардың әрқайсысы мәдени түйісте және біз сол туралы ойлағанымызға тәуелді емес. Біздің сол жөніндегі ойымыз осы тұрғыдан алғанда, мәдениет элементі болып табылмайды. «Маңызды жүйе» осы түйісте теріске шығарылады.

Алайда артефактілер біз үшін тіптен жеке, субъективті, біз күтпегендей немесе басқа мәдени жүйе болуы, мағына болуы мүмкін. Бұл жағдайда қалай болуға болады? Негізінде, мәселе біздің эмоцияларымыз бен ойларымыз мәдени артефактілер арқасында оянса да, бірақ олардың өзі мәдениеттану ғылымында қарастырылуда.

Бұл мәдениетте психологиялық құрамдас бөлігі болып танылмайды. Бұндай әдіс екі жүйенің параллелизмі белгілейді: мәдени және психологиялық, екіншісі тек бірінші болып жатқан процестерді, ал біріншісі - екіншіде орын алған процестерді көрсетеді.

9. Екі жүйенің параллельдік концепциясының артықшылықтары мен кемшіліктері.

Мұнда қызықты парадокспен бетпе-бет келеміз. Бір жағынан, екі жүйенің параллелизм тұжырымдамасы әділ болып табылады, бірақ қабылдаудың субъективтілігі «жақшалардан сыртқа шығарылғанда», себебі, ол мәдени жүйеге айтарлықтай әсер етпейтіндіктен, елеулі түрде оны түрлендіре де алмайды. Екінші жағынан, екі жүйенің параллелизм тұжырымдамасы мәдениетті қарапайым нәрсе деп, жәй ғана шындықты бейнелейтін нәрсе ретінде қарастырады. Және біз, мәдениеттің – жүйе ретіндегі жағдайының жай-күйін қарастырмаймыз, мұнда әрбір тәжірибе сыртқы мәдени көрінісі қағидаларын, көп бағаланған және тармақталған әлеуметтік жетілдірілген принциптерін белгілейді. Олай болмаған жағдайда, адамдардың басым көпшілігі мәдениет матасынан алынып тасталуы керек еді, ал мәдениет ауада ілініп тұрар еді, сондықтан оның бірлігі мен тұтастығы жөнінде сөйлесу мүмкін емес еді. Егер мәдениет жай ғана шындықты көрсетпесе, онда біз шындық әлемінде емес, мағыналар әлемінде, оның үстіне әлеуметтік маңызы бар бекітілген, дәстүрлі мағынада өмір сүреміз.

Бұл көзқарас, әлемде көптеген әртүрлі мәдениеттердің бар екендігі растайды. Бұл жағдайда әр мәдениет «интенциональды», яғни, «сайланбалы», «құрастырылған» әлем. Алайда, бұл көзқарас бірден артефакттардың шексіз санының дәстүрлі мәлімдемесін елестету мүмкін емес екендігімен түсіндіріледі.

Және біз әлемнің «интенциональды» басқа көзін, оларда физикалық әлемнің объективті берілуінің салыстырмалы ғана сәйкес келуін іздеуіміз керек. Мұның көзі тек қана «интенциональды жеке тұлға» деп аталуы мүмкін, оның психологиялық негізінде белгілі бір мәдени жүйе жатыр, ал мәдениет жүйесі, өз кезегінде, «интенциональды жеке тұлғаға» тәуелді.

10. Нәтижесінде біз мәдени шартты психологияға қалай келеміз.

Осылайша, біз мәдени тұрғыдан негізделген психологияға келеміз, мәдениетте өмір сүретін адам тұлғасының өзін артефакт ретінде қарастырады. Әдетте, артефакт адамның жасаған нәрсесі деп түсініледі және оны материалдық мәдениетке жатқызады.

Мәдениет психологиясында бұл ұғым әлдеқайда кең болып саналады, онда тіпті зат болмаса да, мәдениетпен байланысты ақыл-ой немесе тіпті іс-әрекет деп, мәдениеттің кез-келген элементі ретінде ұғынады. Адамның сана-сезімі, психикасы - артефактілер, олар адамның қозғаушы күші болып табылатын мәдениеттің белсенді қатысуымен қалыптасады. Осылайша, біз мәдениет пен психология арасындағы

алшақтықты жоюға көмектесетін артефакт концепциясы жөнінде ой-пікірімізді игердік. Бірақ артефакт ұғымы дүниенің мәдени бейнесі ондағы тұтастығы келесі лекцияда талқыланады.

Негізгі терминдер: Эксплицитті адами көріністер, символикалық антропология, когнитивті (танымдық) психология, мәдени детерминация, когнитивті аппарат, позитивті психология, артефактілер жөніндегі ілімдер, когнитивті артефактілер, маңызды жүйелер, семиотика, интенциональды тұлға.

Дәрістер тақырыбы бойынша қосымша ресурстар

1. Абрамян Э.Г. (1978) Инновация и стереотипизация как механизмы развития этнической культуры / Методологические проблемы этнических культур: Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
2. Арутюнов С.А. (1989) Народы и культура: Развитие и взаимодействие. М.: Наука.
3. Бенедикт Р. (2007) Хризантема и меч. Модели японской культуры. М.: Наука.
4. Бенедикт Р. (1997) Психологические типы в культурах Юго-Запада США // Антология исследований культуры. — М.: Университетская книга.
5. Боас Ф. Ум первобытного человека. М.-Л., 1926.
6. Боас Ф. (1997) Границы сравнительного в антропологии // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
7. Боас Ф. (1997) История и наука в антропологии. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
8. Боас Ф. (1997) Методы этнологии. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
9. Боас Ф. (1997) Некоторые проблемы методологии общественных наук. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
10. Боас Ф. (1997) Эволюция или диффузия. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
11. Быховская И.М. (2005) Основы культурологии. М.: АCADEMIA XXI.
12. Дейк Т.А. ван. Язык. (1989) Познание. Коммуникация. М: Прогресс.
13. Леви-Брюль Л. (2015) Первобытное мышление. М.: Академический проект.
14. Леви-Брюль Л. (2015) Сверхъестественное в первобытном мышлении. М.: Академический проект.
15. Леви-Брюль Л. (2010) Первобытная мифология. М.: КРАСАНД.
16. Коул М. (1995) Культурные механизмы развития // Вопросы психологии. № 3.
17. Коул М. (1996) Культурно-историческая психология. М. Когито-центр.
18. Культурология. Фундаментальные основания прикладных исследований. (2010) Под ред. И.М. Быховской. М.: Смысл.
19. Культурология. XX век. Энциклопедия. (1998) Под ред. С.Я. Левит.— СПб.: Университетская книга; ООО “Алетейя”.
20. Лурье С.В. (2005) Историческая этнология. Москва: Академический проект.
21. Лурье С.В. (2004) Психологическая антропология. М.: Академический проект.
22. Лурье С.В. (1994) Метаморфозы традиционного сознания. СПб.: Типография им. Котлякова.
23. Лурье С.В. (2017) Культура и ее сценарий: имплицитный обобщенный сценарий как внутрикультурный интегратор // Общественные науки и современность. № 2.
24. Маркарян Э.С. (2014) Избранное. Наука о культуре и императивы эпохи. Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив Университетская книга Москва.
25. Маркарян Э.С. (1989) Проблема целостного исследования культуры в антропологии США. // Этнология в США и Канаде. М.: Наука.
26. Маркарян Э.С. (1981) Узловые проблемы теории культурной традиции // Советская этнография. № 2.
27. Маркарян Э.С. (1978) Культурная традиция и задача дифференциации ее общих и локальных проявлений / Методологические проблемы этнических культур: Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
28. Маркарян Э.С. (1978) Об исходных методологических предпосылках исследования этнических

- культур / Методологические проблемы этнических культур. Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
29. Маркарян Э.С. (1977) Интегративные тенденции во взаимодействии общественных и естественных наук. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
  30. Мид М. (1988) Культура и мир детства. М., Наука.
  31. Надирашвили Ш.А. (1978) Психология пропаганды. Тбилиси: “Мецниереба”.
  32. Прикладная культурология. Энциклопедия. (2019) Сост. и науч. редактор И.М. Быховская. М.: ООО «Издательство «Согласие».
  33. Режабек Е.Я., Филатова А.А. (2010) Когнитивная культурология. СПб., Алетейя.
  34. Узнадзе Д.Н. (1961) Экспериментальные основы психологической установки. Тбилиси: Издательство АН Гр. ССР.
  35. Чистов К.В. (1981) Традиция, «традиционное общество» и проблема варьирования // Советская этнография. № 2.
  36. Флиер А.Я. (2009) Культурология для культурологов. М., МГУКИ.
  37. Флиер А.Я. (1995) Культурогенез. М.: Российский институт культурологии.
  38. Эйзенштадт, Ш. (2010) Срывы модернизации. // Неприкосновенный запас. № 6.
  39. Эйзенштадт, Ш. (1999) Революция и преобразование обществ. М., «Аспект-Пресс».
  40. Ш. Эйзенштадт. О неопределенности термина «традиция». (Электронный ресурс). <https://cyberpedia.su/3x6f1f.html>
  41. Barrett S. (1984) The Rebirth of Anthropological Theory. Toronto, Buffalo, L.: Univ. of Toronto Press.
  42. Bock Ph.K. (1980) Continuities in Psychological Anthropology. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
  43. Boesch E. (1991) Symbolic Action Theory and Cultural Psychology. Berlin, Heidelberg, NY, L., Paris, Tokyo, Hongkong, Barselona, Budapest: Springel-Verlag.
  44. Benedict R. (1934) Patterns of Culture. Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
  45. Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. (1984) Shweder R., LeVine R. (eds.) Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
  46. D’Andrade R. (1995) The Development of Cognitive Anthropology. New York: Cambridge University Press.
  47. D’Andrade R. (1992) Cognitive Anthropology. In: New Direction in Psychological Anthropology. Schwartz Th., White G. M., Lutz C. A. (eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
  48. D’Andrade R. (1992) Schemas and Motivation. In: D’Andrade R., Strauss C. (eds). Human Motive and Culture Models. Cambridge: Cambridge University Press.
  49. D’Andrade, R. (1984) Cultural Meaning Systems. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
  50. D’Andrade R. (1981) The Culture Part of Cognition // Cognitive Science. № 5.
  51. Dubois C. (1944) The People of Alor: a Socio-Psychological Study of an East Indian Island. Minneapolis: University Minnesota Press.
  52. Duijker H.C.J., Frijda N.H. (1960) National Character and National Stereotypes: Confluence. Amsterdam: North-Holl Publishing Company.
  53. Eisenstadt Sh. (2006) The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity. Brill.
  54. Eisenstadt Sh. (2004) The Civilizational Dimension of Modernity (англ.) In: S.A. Arjomand, E.A. Tiryakian. (eds.) Rethinking Civilizational Analysis. Sage Publication Ltd.
  55. Eisenstadt Sh. (1992) Frameworks of the Great Revolutions: Culture, Social Structure, History and Human Agency // International Social Science Journal. Vol. 44. № 133.
  56. Eisenstadt Sh. (1973) Tradition, Change, and Modernity. New York, Sydney, Toronto: John Wiley.
  57. Ewing K. (1992) Is Psychoanalysis relevant for Anthropology. In: Schwartz Th., White G., and Lutz C. (eds.) New Direction in Psychological Anthropology. Cambridge University Press.
  58. Geertz C. (1984) “From the native’s point of view”. On the Nature of anthropological Understanding. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
  59. Harkness S. (1992) Human Development in Psychological Anthropology, In: Schwartz Th., White G., and Lutz C. (eds.) New Direction in Psychological Anthropology. Cambridge University Press.

60. Holland D. (1992) The Woman who Climbed up the House: Some Limitations of Schema Theory. In: Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
61. Human Motive and Culture Models. (1992) D'Andrade, R., Strauss, C. (eds). Cambridge: Cambridge University Press,.
62. Jahoda G. (1981) Psychology and Anthropology. A Psychological Perspective. L., NY etc: Academic Press.
63. Inkeles A. (1997) National character. Transaction Publishers.
64. Inkeles A., Levinson D. (1969) National Character: The study of Modal Personality and Sociocultural Systems. In: Lindzey C. and Aronson E. (eds.). The Handbook of Social Psychology. Vol. IV. Massachusetts (Calif.), London, Ontario: Addison-Wesley.
65. Kardiner A., Lipton R. (1945) The Individual and His Society. New York: Columbia University Press.
66. LeVine R. A. (1984) Properties of Culture. An Ethnographic View. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
67. Lourie S. V. (2017) The Revival of Psychological Anthropology: a New Understanding of Interrelation Between Cultural and Psychological By Virtue of Cognitive Anthropology and Cultural Psychology. Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences V. 10, № 7.
68. Lourie S. V. (2016) Culture as a field of human action (The experience of constructing a theory of cultural constants and implicit generalized cultural script) // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. V. 9, № 4.
69. Markarian E.S. (1992) Tradition as an Object of System Study // World Futures. V. 34.
70. Markarian E.S. (1998) Capacity for World Strategic Management. Yerevan: Gitutgun.
71. Mead M. (1959) An anthropologist at work: Writings of Ruth Benedict. — Boston: Houghton Mifflin Company.
72. Miller J. (1993) Theory of Developmental Psychology. NY: Freeman.
73. Nelson K. (1981) Cognition in a Script Frammework. In: J.H. Flavell and L. Ross (eds.) Social Cognitive Development. Cambridge: Cambridge University Press.
74. New direction in Psychological Anthropology. (1992) Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
75. Norman D. (1975) Explorations in cognition. San Francisco: Freeman.
76. Redfield R. (1956) Peasant Society and Culture: An Anthropological Approach to Civilisation. Chicago.
77. Romney A., Weller S., Batchelder W. (1986) Culture as Consensus: A Theory of Culture and Informant Accuracy // American Anthropologist. № 88.
78. Rouce A.P. (1982) Ethnic Identity: Strategies of Deversity. Bloomington.
79. Schwartz Th. (1992) Anthropology and Psychology. In: Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
80. Schwartz Th. (1989) The Structure of National Cultures. In: Funke P. (ed.) Understanding Of USA: A Cross-Cultural Perspective. Tubengen: Gunter NarrVerlal.
81. Schwartz Th. (1978) Where is the culture? In: Spindler G (ed.) The Making of Psychological Anthropology. Berkeley: University of California Press.
82. Shils E. (1961) Centre and Periphery // Polanyi M.(ed.). The Logic of Personal Knowledge: Essays. London: Routledge & Kegan Paul.
83. Shils E. (1981) Tradition. London; Boston.
84. Shore B. (1991) Twice-Born, Once Conceived: Meaning Construction and Cultural Cognition. // American Anthropologist. Vol. 93, No 1, March
85. Shweder R. (1991) Thinking Through Cultures. Cambridge (Mass.), London (England): Harvard University Press.
86. Shweder R. (1990) Cultural psychology – What is it? In: Stigler J., Shweder R., Herdt G. (eds.) Cultural psychology: Essays on comparative human development, New York: Cambridge University Press.
87. Shweder R. (1984) Anthropology's Romantic Rebellion against the Enlightenment, or There's more to Thinking than Reason and Evidence. In: Shweder R., LeVine R. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
88. Simon H. (1981) Sciences of the artificial. Cambridge. MA: MIT Press.
89. Skinner Q. (1985) The Return of Grand Theory in the Human Sciences. Cambridge University Press.